

Електронне наукове фахове видання "Державне управління: удосконалення та розвиток" включено до переліку наукових фахових видань України з питань державного управління (Наказ Міністерства освіти і науки України від 06.11.2014 № 1279)

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ
удосконалення та розвиток

№ 7, 2015 [Назад](#) [Головна](#)

УДК 338.22

*А. В. Антонов,
д. держ. упр., доцент кафедри соціальної роботи, управління і педагогіки,
Чорноморський державний університет ім. П. Могили*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПІДПРИЄМНИЦТВА

*A. V. Antonov,
doctor in public administration, associate professor of the department of social work and pedagogy,
Petro Mohyla Black sea state university, Mykolaiv*

THEORETICAL BASES OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF BUSINESS ENTITIES

У статті окреслено основні підходи до визначення сутності та змісту поняття соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва, а також досліджено шлях її еволюційних змін. Визначено основні переваги, які отримує організація від імплементації у стратегію розвитку принципів соціальної відповідальності.

The article outlines the main approaches to defining the essence and meaning of social responsibility for business entities and research through its evolution. The main advantages that accrue from implementation to development strategy the principles of social responsibility.

Ключові слова: соціальна відповідальність, суб'єкти підприємництва, інвестиції, людський капітал.

Key words: social responsibility, business entities, investment, human capital.

Вступ

У взаємовідносинах між державою, громадськими інституціями та суб'єктами підприємництва відбуваються суттєві зміни. Поряд з економічними чинниками все більшу роль у забезпеченні конкурентоспроможності, досягненні високої продуктивності та прибутковості виробництва починають відігравати не лише економічні показники роботи, а й рівень соціального забезпечення працівників, розробка та реалізація програм підтримки закладів соціального забезпечення, запровадження на підприємстві механізму контролю за якістю, впровадження екологічно безпечних та енергозберезувальних технологій тощо. Поняття «соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва» визначає що взаємодію та закладає основи розширеного відтворення людського капіталу й реалізації стимулів розвитку соціального забезпечення.

Теоретичні питання з означеної проблематики розроблені в працях таких зарубіжних учених, як В. Барова, Х. Боуен, З. Данаева, М. Зігель, С. Івченко, Дж. Елкінгтон, А. Керолл, В. Кондратьєв, Ф. Котлер, Н. Кричеський, Л. Лаптева, М. Ліборакіна, Дж. Ленсен, В. Маслов, М. Портер, М. Статман, М. Фрідман, Е. Фріман, Ф. Фукуяма, Д. Хіл та інші.

Фундаментальним дослідженням основ соціального забезпечення в Україні присвячені напрацювання відомих вітчизняних фахівців, таких як: О. Моша, Д. Богиня, І. Бондар, Н. Верхоглядова, В. Гець, Е. Лібанова, Л. Федулова та інші. Втім, питання соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва щодо персоналу в Україні нове, і підходи до формування дієвих стимулів вимагають ґрунтовного осмислення її базових теоретичних засад.

Постановка завдання. Мета полягає в теоретичному узагальненні процесів еволюційних трансформацій соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва.

Результати дослідження. Категорія «соціальна відповідальність суб'єктів підприємництва» виникла як відображення соціально-економічної динаміки суспільного виробництва. Згідно з марксистською термінологією, це новий елемент виробничих відносин, що виник у результаті розвитку продуктивних сил та є наслідком певних причин, тривалий вплив яких перетворює дане явище в стійку тенденцію.

Основною причиною, що зумовила появу зазначеної категорії, є рівень суспільного поділу праці. Ще на індустріальній стадії суспільного виробництва виникла необхідність вирішення суб'єктами підприємництва соціальних проблем найманих працівників. Спочатку ці проблеми обмежувалися створенням нормальних умов праці та побуту працівників. На сьогодні це питання стоїть більш глобально - якісне відновлення людських ресурсів.

Розглянемо історичний аспект розвитку соціальної відповідальності суб'єктів підприємництва. Так, у XIX ст. виникає рух щодо захисту прав трудящих, теоретичні основи якого були закладені в працях соціалістів-утопістів - і К. Маркса, і Ф. Енгельса. Ключовою метою руху було поліпшення умов праці, стимулювання трудової зайнятості, обов'язковий мінімум соціальної захищеності.

У Великобританії ідеї Р. Оуена про соціальну відповідальність підприємців були підтримані групою підприємців, політиків і вчених, які в XIX ст. публічно зверталися до урядів європейських країн з пропозиціями прийняти міжнародні закони про умови праці найманих працівників. При цьому вони висували як соціальні, так і політичні та економічні аргументи.

Таким чином, першопричиною виникнення категорії «соціальна відповідальність суб'єктів сфери підприємництва» стала приватна власність на умови і результати виробництва, яка на тлі суспільного характеру виробництва породила суперечність «між працею і капіталом» і зумовлені цією суперечністю соціальні проблеми, вирішення яких стало прерогативою суб'єктів сфери підприємництва.

Зміцнення капіталістичного способу виробництва супроводжувалося ослабленням зазначеної суперечності й розвитком такого елементу виробничих відносин, як соціальне партнерство, що являє собою альтернативу постулату марксизму про неминучість класової боротьби. Соціальне партнерство передбачає укладання трудових угод між «працею» і «капіталом» з приводу умов використання фактора «праця».

Ці реалії капіталістичного способу виробництва відображені і в розробках класичного і неокласичного напрямку економічної думки. А. Сміт вперше виділив людський капітал як капіталізовану цінність всіх корисних здібностей усіх жителів суспільства. Він аналізував витрати на отримання працівниками кваліфікації і зробив висновок, що такі працівники уподібнюються дорогим машинам.

А. Сміт, аналізуючи формування і розвиток здібностей людини як процес створення «основного капіталу», розуміє його як специфічне виробництво, вважаючи продуктивною працею працю, що уречевлена в матеріальних благах, засобах виробництва і предметах споживання; приносить дохід; відшкодовує вкладений у неї капітал; збільшує добробут суспільства. А. Сміт [4] включає людські здібності до праці в «основний капітал». Однак, на його думку, праця, що витрачена на виробництво подібного капіталу, за винятком праці у сфері освіти, не є працею продуктивною, а сам процес створення і відтворення «продуктивних сил робітників» являє собою результат невиробничого споживання.

А. Маршалл, розвиваючи ідеї А. Сміта, обґрунтував необхідність освіти працівників, стверджуючи, що «найкоштовніший капітал - це той, який вкладений у людину» [3].

Індустріальне виробництво було сконцентровано на фабриках, і для його ефективності власники фабрик організували не тільки транспортування сировини і готових виробів, а й житло, побутові умови, необхідну для роботи освіту робітників. Відповідно до реалій початку ХХ ст. поняття соціальної відповідальності суб'єктів підприємства традиційно зводилося до забезпечення умов праці та відпочинку найманих працівників. Паралельно розвивалися такі форми участі бізнесу в задоволенні духовних потреб суспільства, як меценатство і спонсорство - безоплатна матеріальна підтримка осіб, які займаються наукою і мистецтвом.

Подальший розвиток продуктивних сил робив все менш значущим вузькоспеціалізовану кваліфіковану працю, а науково-технічна революція (НТР), що розпочалася в середині ХХ ст., потребувала працівників нової якості, які знаходилися у стані безперервного навчання і перенавчання. Почала формуватися нова соціальна група - службовці, які зайняті на інженерно-технічних та офісних посадах. Їх вже не можна було прирівняти до класу найманих працівників - пролетаріату, описаного К. Марксом, тому вони стали носіями інтелекту в суспільному виробництві. У їх особі працівники набули інших якісних характеристик.

Виникають теоретичні концепції, що аналізують це явище, однією з яких є теорія «революції керуючих» і «техноструктури» Дж.К. Гелбрейта [1].

Концепція Дж.К. Гелбрейта виділяє кілька характерних рис нового складного суспільства, серед яких: функціонування «індустріальної системи», корпорація як провідний інститут, активізація ролі держави, застосування планування, злиття великих корпорацій із державою. Під «індустріальною системою» розуміється частина економіки, що характеризується наявністю великих корпорацій. Корпорація, у свою чергу, виступає як велике підприємство, що займає близько до панівної позиції в тій або іншій господарській сфері через постійне вдосконалювання техніки і технології. Дж.К. Гелбрейт розрізняє такі види корпорацій, як «підприємницька» і «зріла». Перша типова для старого капіталізму, коли поштовхом до дії є максимізація прибутку. «Зріла» ж корпорація, на відміну від неї, підпорядковує ринковий механізм, установлюючи свої ціни, з метою забезпечити свою автономію і розширення, досягнення певних кваліфікаційних показників. «Зріла» корпорація усуває конкуренцію і забезпечує плановий порядок ведення господарства. На чолі такої корпорації перебуває не власник, а «техноструктура», що включає в себе керівників і представників виконавчої влади, учених, координаторів, інженерів, торговельних і рекламних агентів, експертів, лобістів, адвокатів [9].

Дж.К. Гелбрейт бачив у них нову соціальну групу - «техноструктуру», що об'єднує «менеджмент і спрямовуючий (керуючий) інтелект».

Інтереси цієї групи більш диференційовані, ніж просто отримання високої заробітної плати: це успіх своєї справи, високий соціальний статус, кар'єрне зростання. Інтереси «техноструктури» реалізуються у функціях, складових інноваційного процесу: подолання інерції, новаторство, ініціювання та реалізація нових методів виробництва і збуту продукції, нових видів продукції чи інших споживчих якостей, постановка і вирішення нестандартних завдань.

Мотивація виробничої діяльності «техноструктури», реалізація нею своїх інтересів прискорила процес трансформації чинника «праця». Робоча сила як сукупність фізичних та інтелектуальних здібностей людини, які вона використовує у процесі праці, почала скидати товарну форму та набувати форми капіталу.

Усвідомлення того, що людський капітал - найцінніший ресурс суспільства, відзначається у все більшій кількості праць.

Найбільший внесок у розробку категоріального апарату теорії людського капіталу та розширення сфери її використання для пояснення різних соціальних явищ зробив Г. Беккер [10], який включив до поняття «інвестиції в людину», крім витрат на загальну та професійну освіту, витрати на виховання дітей, охорону здоров'я, пошук інформації, що так чи інакше сприяють розвитку продуктивної сили людини, її культурному та інтелектуальному зростанню. Г. Беккер, індивідуалізуючи навчання та інші форми розвитку людського капіталу, приводить їх у відповідність з теорією раціональних очікувань. Він переконливо довів, що багато рішень, що приймаються в сім'ї, являють собою рішення про інвестиції в людину.

У розвинених країнах проводяться дослідження зумовленості темпів економічного зростання витратами тих чи інших чинників виробництва, які засвідчують, що в кінці ХХ ст. виробнича складова ВВП розвинених країн дорівнює 18-20%, а решта 80% дає людський капітал. Вкладення в людину починають розглядати як найважливішу умову економічного зростання [7].

На початку ХХІ ст. під впливом НТР відбулися структурні зміни в суспільному виробництві, які призвели до втрати промисловістю, що виробляє стандартизовані масові товари, своєї центральної ролі. В умовах домінування промислового виробництва переважала машинна технологія, а коли вона втратила свою провідну роль, пріоритетною стала технологія інтелектуальна. Науково-технічний прогрес став джерелом прибутку, поступово віднавши цю роль у матеріального виробництва. Провідне місце в галузевій структурі суспільного виробництва стала займати сфера послуг, що включає транспорт, фінанси, зв'язок, охорону здоров'я, освіта, соціальне обслуговування, побутові послуги, засоби масової інформації, органи державного управління, послуги професіоналів і технічних фахівців [6, с. 359-362].

Незважаючи на те, що знання і творчий потенціал працівників трансформувалися в основний чинник ефективності економіки, працівник, будучи власником свого інтелектуального капіталу, як і раніше, залишається заручником системи економічних відносин: він потребує коштів для підтримки своїх продуктивних здібностей, які йому може дати тільки власник чинників виробництва. Але новий рівень розвитку продуктивних сил змінює коло потреб найманого працівника: матеріальні потреби вже визначаються не кількісними параметрами (ступенем їх насичення), а якісними; в сукупності нематеріальних потреб зростає значущість самотності особистості, творчості.

Новий рівень розвитку продуктивних сил, негативний вплив ТНК, нова соціальна реальність породили теоретичні суперечки про сутність соціально відповідального бізнесу. Початок дискусіям було покладено Нобелівським лауреатом М. Фрідманом у статті «Соціальна відповідальність бізнесу - збільшувати свій прибуток», за яку він отримав Нобелівську премію [11].

М. Фрідман в цій статті зазначав, що «існує одна і тільки одна соціальна відповідальність ділового світу - використати свої ресурси і займатися діяльністю, спрямованою на збільшення прибутку, за умов дотримання правил гри, займатися відкритою і вільною конкуренцією, без обману і шахрайства». Таким чином, основний обов'язок менеджерів - досягнення цілей власників підприємства (акціонерів). М. Фрідман вважав, що менеджери не мають ні професійної підготовки, ні прав на те, щоб замість професійної діяльності займатися вирішенням соціальних проблем. Цими діями повинні займатися політики, які зобов'язані формувати ієрархію суспільних інтересів і вирішувати, які з них потребують першочергової підтримки.

М. Фрідман неодноразово наголошував, що бізнес допомагає суспільству вже тим, що виробляє товари, забезпечує його необхідними послугами і створює робочі місця, і прямо вказував, що існує тільки одна соціальна відповідальність бізнесу: використовувати свої ресурси та енергію в діях, які приводять до збільшення прибутку, поки це здійснюється в межах правил гри [8].

М. Фрідман розумів термін «соціальна відповідальність бізнесу» як філантропію (любов до людей, доброзичливе ставлення до людини взагалі, благодійність, жертвування своїм часом, грошима, заступництво нужденних, людинолюбство, безкорислива допомога), яка не притаманна бізнес-процесам.

Він вважав, що тільки в тих випадках, коли корпорація створена в філантропічних цілях (лікарні, школи), її менеджери зобов'язані сприяти досягненню цих цілей.

М. Фрідман допускав корпоративну філантропію в тих ситуаціях, коли вона веде до збільшення доходів підприємства, наприклад, при сплаті податків. Акціонери мають право спрямувати частину прибутку корпорації на благодійність - за законами більшості країн світу благодійність частково звільняє філантропів від виплати податків.

Така позиція М. Фрідмана викликала бурхливу дискусію, в ході якої були висловлені інші точки зору. Деякі науковці наполягали на тому, що забезпечення соціальної відповідальності бізнесу слід розглядати як процеси вдосконалення своєї справи, які забезпечують отримання прибутку в довгостроковому періоді (спрямовуючи прибуток на соціальні та філантропічні проекти, корпорації формують сприятливе для свого бізнесу зовнішнє середовище і, отже, можливість отримання стійкого прибутку), інші на тому, що корпорації зобов'язані робити свій внесок у поліпшення якості життя населення, тобто враховувати при визначенні й реалізації стратегії розвитку не тільки чинники економічного характеру, а й людські та соціальні.

Компромісне бачення висловив П. Друкер у 1984 р., висунувши ідею сумісництва прибутковості та відповідальності, що полягала у такому: бізнес зобов'язаний «конвертувати» соціальну відповідальність у нові можливості. Його образне висловлення «приборкати дракона» означає перетворення соціальних проблем в економічні можливості та економічну вигоду, в виробничі потужності, компетентність персоналу, зміцнення конкурентоспроможних позицій [2]. Згідно із підходом, запропонованим одним із засновників теорії соціальної відповідальності А. Кероллом, визначення цілей розвитку конкретної організації повинно відбуватися з урахуванням ранжування стратегічних пріоритетів у сфері соціальної відповідальності за принципом ієрархії. Розвиваючи ідеї М. Фрідмана, А. Керолл запропонував багаторівневу модель корпоративної соціальної відповідальності у формі піраміди, в основі якої, за М. Фрідманом, економічна відповідальність компанії, що передбачає задоволення потреб у товарах і послугах, а також отримання прибутку.

Друга сходинка піраміди - правова відповідальність, що означає дотримання законів та правових норм. Наступною є етична відповідальність - це ділова практика, що відповідає існуючим у суспільстві нормам моралі. На вершині стоїть філантропічна відповідальність, або корпоративне громадянство, що означає відповідальну суспільну поведінку компанії у взаємовідносинах з іншими соціальними інститутами [6]

Суть концепції А. Керолла в тому, що будь-яка підприємницька структура, що бере на себе відповідальність за економічну складову суспільного життя, вже з огляду на це є соціально відповідальною, як наслідок, економічна діяльність передбачає дотримання правових норм суспільного життя, відповідність морально-етичним традиціям. Найвищий рівень - філантропічна відповідальність - передбачає добровільну участь підприємств у реалізації соціальних проектів. У початковому

трактуванні А. Керолла цей рівень «дискреційний», тобто бажаний, що виходить за рамки обов'язкового (він є добровільним). У наступних працях А. Керолл реструктурував піраміду й об'єднав філантропічну відповідальність з етичною, назвавши новий вид відповідальності «стратегічною філантропією», виходячи з того, що мотивація у філантропії все ж економічна.

Ця теоретична модель не розкриває суть категорії «соціальна відповідальність», але дає змогу побудувати ієрархію, відповідно до якої можна прогнозувати готовність підприємців до взяття на себе певного рівня відповідальності.

Висновки. На нашу думку, соціальну відповідальність суб'єктів підприємництва варто розглядати як стратегічно орієнтовану об'єктивну закономірність, яка набуває ознак, притаманних процесам інвестування в людський капітал як домінуючий чинник конкурентоспроможності бізнесу.

За змістом окреслені процеси споріднені із соціальним інвестуванням, що виникло в постіндустріальному суспільстві на основі усвідомлення того, що людський капітал - найцінніший ресурс суспільства. На сьогодні інвестиції в людський капітал слід розглядати як найважливішу умову економічного зростання, вони мотивуються економічними інтересами підприємців, але, набуваючи статусу вільного вибору компанії на користь підвищення рівня добробуту як своїх працівників, так певних груп населення, позитивно впливають на суспільство в цілому.

Література.

1. Гелбрейт Дж. Экономические теории и цели общества / Джон Гэлбрейт. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2007. – 347 с.
2. Дрابعук Т.І. Консолідована корпоративна соціальна відповідальність як фактор ефективної взаємодії учасників соціально-трудових відносин [Електронний ресурс] / Т.І. Дрابعук // Матеріали Щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського НАУ, (21-24 квітня 2015 р.). - Суми, 2015. – Режим доступу: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/2598>.
3. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М. : Директмедиа Паблишинг, 2007. – 993 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : ЭКСМО, 2007. – 960 с.
5. Социальная ответственность бизнеса": истоки понятия [текст] / В. Ю. Долматова ; рец. З.А. Ключович // Аудит и финансовый анализ. - 2010. - № 1. - С. 359-362.
6. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А.М. Колот, О.А. Грیشнова та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А.М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
7. Супрун В.А. Интеллектуальный капитал: Главный фактор конкурентоспособности экономики в XXI веке. 2-е изд. / В.А. Супрун. – М. : Либроком, 2010. – 192 с.
8. Фридман М. Капитализм и свобода : пер. с англ / М. Фридман. - М. : Новое издательство, 2006. - 240 с.
9. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії : навч. посіб. / О.О. Шевченко. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
10. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G.S. Becker. – N.Y., 1964. – 441p.
11. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit / M. Friedman // New York Times Magazine. – September, 13, 1970.– P. 122-126.

References.

1. Gelbrejt, Dzh. (2007), *Jekonomicheskie teorii i celi obshhestva* [Economic theory and goals of society], Direktmedia Publishing, Moscow, Russia, p.347.
2. Drabchuk, T.I. (2015), "Konsolidovana korporatyvna sotsialna vidpovidalnist yak faktor efektyvnoi vzaiemodii uchashnykiv sotsialno-trudovykh vidnosyn", *Materialy Shchorichnoi naukovo-praktychnoi konferentsii vykladachiv, aspirantiv ta studentiv Sums'koho NAU, (21-24.04.2015)*, Sumy, Ukraine, [Online], available at: <http://repo.sau.sumy.ua/handle/123456789/2598>.
3. Marshall, A. (2007), *Principy jekonomicheskoy nauki* [The principles of economics], Direktmedia Publishing, Moscow, Russia, p.993.
4. Smit, A. (2007), *Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov* [The Wealth of Nations], JeKSMO, Moscow, Russia, p.960.
5. Dolmatova, V. Ju. (2010), "Social'naja otvetstvennost' biznesa: istoki ponjatija", *Audit i finansovyy analiz*, vol. 1. pp. 359-362.
6. Kolot, A.M. Hrishnova, O.A. and others (2012), *Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku* [Social Responsibility: Theory and Practice Development], KNEU, Kyiv, Ukraine, p.501.
7. Suprun, V.A. (2010), *Intellektual'nyj kapital: Glavnyj faktor konkurentosposobnosti jekonomiki v XXI veke* [Intellectual capital: The main factor in the competitiveness of the economy in the XXI Century], 2nd ed., Librokom, Moscow, Russia, p.192.
8. Fridman, M. (2006), *Kapitalizm i svoboda* [Capitalism and Freedom], Novoe izdatel'stvo, Moscow, Russia, p. 240 s.
9. Shevchenko, O.O. (2012), *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky: suchasni ekonomichni teorii* [History of Economics and Economic Thought: Modern economic theory], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, p.280 s.
10. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis / G.S. Becker. – N.Y., 1964. – 441p.
11. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to increase its Profit / M. Friedman // New York Times Magazine. – September, 13, 1970.– p. 122-126.

Стаття надійшла до редакції 20.07.2015 р.

ТОВ "ДКС Центр"